

MƏKTƏBLİLƏRİN BƏDƏN TƏRBIYƏSİ DƏRSLƏRİNƏ MÜNASİBƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASININ YOLLARI

dos. S.K. Sadıqov

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
Kütləvi-sağlamlıq idman növləri kafedrası
sadig.sadigov@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 05 iyul 2021

Dərc olunub: 06 sentyabr 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya: Böyüməkdə olan gənc nəslin fiziki tərbiyəsi və şəxsiyyətinin formalaşdırılması, məktəblilərin bədən tərbiyəsi dərslərinə münasibətlərinin formalaşması, yuxarı sinif şagirdlərinin bədən tərbiyəsi və idmana marağının tərbiyə edilməsi, müxtəlif idman növləri üzrə tədris proqramlarının mənimsənilməsi, dərslərin keçirilməsinin təşkili xüsusiyyətləri, dərslərin keçirilməsinin ümumi tələblərinə fərdi və yaş xüsusiyyəti, iradi keyfiyyətlərin aşkar edilməsinə yönəlmiş fəaliyyətin icrası, iradi keyfiyyətlərin tərbiyəsi prosesində obyektiv və subyektiv çətinliklər, sinifdə şagirdlərin bədən tərbiyəsi məşğələləri ilə bağlı ümumi vəzifələri, hərəkəti tapşırıqlar, bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaqda maneəyə çevrilən mənəvi, iradi və fiziki qüsurların aşkar edilməsi verilmişdir.

Açar sözlər: *fiziki tərbiyə, idman, şəxsiyyətin formalaşdırılması, ictimai mühit, iqtisadi durum, milli xüsusiyyətlər, ailə tərbiyəsi, təhsil, məktəb, peşə məktəbi, iradi fəaliyyətlər, gimnastika, atletika, idman oyunları, fiziki keyfiyyətlər, obyektiv amillər, subyektiv amillər, müəllim, sinif rəhbəri, valideyn.*

Böyüməkdə olan gənc nəslin fiziki tərbiyəsi və şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında bütün zamanlarda ictimai mühit, iqtisadi durum, milli xüsusiyyətlər, ailə tərbiyəsi, təhsil başlıca rol oynayırdır.

Məktəblilərin bədən tərbiyəsi dərslərinə münasibətlərinin formalaşmasında yuxarıda göstərilən amillər, onların nəzərə alınması bu gün xüsusi aktualıq kəsb edir.

Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatı böyüməkdə olan gənc nəslin təlim və tərbiyəsini yeni tələblər baxımından qurmağı, bu sahədə görülən işləri daha da təkmilləşdirməyi nəzərdə tutur. Eyni sözləri yuxarı sinif şagirdlərinin fiziki tərbiyəsinə də aid etmək mümkündür. İslahatın əsas istiqamətlərində bu xüsusda deyilir: «Yeni insanın formalaşmasında fiziki tərbiyənin son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir ... Bütün tərbiyə işi biliyin, əqidənin və hərəkətin, sözlə işin pozulması vəhdəti əsasında qurulmalıdır. Məktəb əxlaq prinsipləri ilə yaşamağa və işləməyə, birgə yaşayış qaydalarına, qanunlarına sözsüz əməl etməyə daxili tələbat oymalıdır» [1].

Yuxarı sinif şagirdlərinin bədən tərbiyəsi və idmana marağının tərbiyə edilməsində iradi keyfiyyətin inkişafı bədən tərbiyəsində idarəetmənin formalaşdırılması mühüm vəzifələrdən biridir. Bunun səmərəli həlli üçün iradə tərbiyəsinin psixoloji qanunauyğunluqlarını nəzərə almaq lazımdır. Məlumdur ki, iradə çətinliklərin aradan qaldırılması prosesində formalaşır, təzahür edir və dərk olunur. Ona görə də aydın təsəvvür etmək lazımdır ki, şagird tədris proqramının mənimsənilməsində, eləcə də konkret olaraq, bu və ya digər tədris proqramının tələbinə uyğun olaraq fiziki hərəkətlərin yerinə yetirilməsində hansı çətinliklərlə qarşılaşır.

Psixoloq P.A.Rudikin iradi fəaliyyətlə bağlı hazırladığı çətinliklər təsnifatına əsasən bədən tərbiyəsi dərsləri üçün səciyyəvi sayılan başlıca çətinliklər subyektiv və obyektiv çətinliklərdə yaranır [4].

Obyektiv çətinliklər aşağıdakılarla əlaqədardır:

1. Müxtəlif idman növləri üzrə tədris proqramlarının mənimsənilməsi tələbləri ilə.
2. Dərslərin keçirilməsinin təşkili xüsusiyyətləri ilə.

3. Dərslərin keçirilməsi şəraiti ilə.

Subyektiv çətinliklər isə əlaqədardır:

1. Dərslərin keçirilməsinin ümumi tələblərinə fərdi və yaş xüsusiyyəti baxımından yanaşmaqla.
2. Gimnastika, yüngül atletika, idman oyunları və s. idman növləri üzrə fiziki tapşırıqların konkret icra şəraitinə şagirdlərin fərdi və yaş xüsusiyyətləri baxımından yanaşmaqla.
3. İradi keyfiyyətlərin aşkar edilməsinə yönəlmiş fəaliyyətin icrasının konkret şəraitinə, şagirdlərin fərdi, yaxud yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla subyektiv münasibətləri ilə.
4. İradi keyfiyyətlərin tərbiyəsi prosesində obyektiv və subyektiv çətinliklərin və onların məzmununun vaxtında qeydə alınmaması ilə.

Bədən tərbiyəsi dərslərinin obyektiv və subyektiv çətinlikləri, tədris materiallarının xarakteri, proqram materialının tələblərinin normativləri, eləcə də şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. V-VII siniflərdə tez-tez meydana çıxan çətinliklər, fiziki keyfiyyətlərin zəif inkişafı bu və ya digər hərəkəti icra etmək imkanına inamın olmamasından ibarətdir ki, bu da şikəst olmaq təhlükəsi ilə, utancaqlıq, bir də bədən tərbiyəsi dərslərinə mənfi münasibətlə (xüsusilə marağın olmaması) izah olunur.

Bədən tərbiyəsi dərslərində müxtəlif iradi keyfiyyətlər formalaşır. Əgər hər bir dərse xüsusi tapşırıqlar (proqramın məzmununu dəyişmədən) və metodik vasitələr əlavə olunarsa, iradi keyfiyyətlərin səmərəliliyini daha da artırmaq mümkündür. Bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, hər bir iradi keyfiyyət xüsusi tapşırıqlar və vasitələrin verilməsini tələb edir. Məsələn, müstəqilliyi inkişaf etdirmək üçün ümumi inkişaf etdirici tapşırıqlar verilməlidir. Müəyyən əzələ qrupları üçün fərdi şəkildə hərəkətlər fikirləşmək, müəllimin göstərişlərinə müvafiq olan asanlaşdırıcı, yaxud mürəkkəbləşdirici tapşırıqlar seçmək, dərslərin əsas hissəsində fəaliyyətə kömək edən hərəkətləri müəyyənləşdirmək və icra etmək, bir sıra hərəkətləri həmin fəaliyyət üçün məqsədmüvafiqlik baxımından müqayisə etmək və s.

Təkidliyi inkişaf etdirmək üçün tapşırıqların, çətin şəraitlərdə hərəkətlərin yüksək texnika ilə icrasına nail olmaq, vaxt azlığı şəraitində konkret nəticələrə səy etmək həlledici əhəmiyyətə malikdir.

İradi keyfiyyətlərin təzahürü, onların stimullaşdırılması və səfərbər edilməsi də əhəmiyyətli məsələdir. Ona görə də bədən tərbiyəsi dərslərində uşaqlara öz iradi səyini səfərbər etməyi öyrətmək zəruridir.

İradi səy etmənin fəallaşdırılması vasitələri xarici və daxili amillərlə bağlı olur. Birincilərə müəllimdən və yaxud başqalarından gələn, kənardan olan təsirlər aid edilir. İkincilərə isə şagirdlərin özlərindən irəli gələn və özlərinə yönələn amillər aid edilir.

Müəllimlər məktəbdə iradi səyi stimullaşdırmaq üçün tez-tez aşağıdakı vasitələrdən istifadə edirlər – tələbat, inam. Qiymətləndirmə, tələqin, yarış, tərifləmə və s. V-VII siniflərdə iradi səyi stimullaşdırmaq üçün özünüinandırma, özünütələqin, özünəməm kimi vasitələrdən istifadə olunur.

Bədən tərbiyəsi, tədris planına daxil olan fənlərdən biri kimi uşaqların ümumi tərbiyəsinə aid vəzifələri həll edir. Bədən tərbiyəsi proqramında yazılır ki, məktəbdə bədən tərbiyəsi ideya-siyasi, mənəvi, əmək və estetik tərbiyə ilə sıx əlaqədə həyata keçirilir.

Şəxsiyyətin ümumi formalaşdırma prosesi üçün onun sağlam inkişafına bu və ya digər amilin hansı yaş dövründə necə təsir etdiyinin böyük əhəmiyyəti vardır. Şəxsiyyət, yaş dövrləri ilə əlaqədar olaraq fəaliyyətin müxtəlif növlərində xüsusi keyfiyyətlər kəsb edir. Şəxsiyyətin inkişafı üçün fiziki hərəkətlər, uşaq və gənclik yaş dövrlərində xüsusilə əhəmiyyətlidir. Ona görə də bu yaş dövrləri üçün səciyyəvi olan fiziki qabiliyyətlərdən səmərəli istifadə etmək, bir sıra müsbət xassələrin təşəkkülünə əlverişli şərait yaradır ki, bu da şəxsiyyətin psixoloji təşəkkülünün gələcək inkişafına təminat verir. Bədən tərbiyəsi vasitəsilə kollektivçilik, əməyə məhəbbət, məsuliyyət və vəzifə hansı qarşılıqlı yoldaşlıq köməyi, humanizm, şərafətlik və s. əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyə olunması mümkündür.

Bədən tərbiyəsi dərslərində diqqət yetirilməlidir ki, yoldaşlıq və dostluq kimi keyfiyyətlərin inkişafına şərait yaradılsın. Yoldaşlıq

münasibətlərinin tərbiyəsinə ünsiyyət və qarşılıqlı yardım hissələrinin inkişafından başlamaq lazımdır. Məsələn, dərstdə iki nəfərin tir üzərində təkbətək hərəkətləri öyrədilir. Dərs iki nəfərin ümumi inkişafını təmin edən hərəkətlərdən başlayır. Bu, əsas vəzifələrin birgə yerinə yetirilməsinə şərait yaradır. Müəllim iradi şagirdlərin diqqətini qarşılıqlı köməyin üzərində cəmləşdirir – "Yoldaşını ritmdən salma", "Yoldaşına kömək et!" və s. Tərbiyəvi vəzifələrin həlli üçün yeni hərəkətlər elə öyrədilməlidir ki, uşaqlar bir-birinə həm kömək edə, həm də nəticəni qiymətləndirə bilsinlər. Dərs belə təşkil olunduqda, şagirdlərin bir-birinə kömək etmək bacarığı formalaşır. Beləliklə, yoldaşlıq və kollektivçilik kimi keyfiyyətlər inkişaf edir.

Kollektivçilik, tərbiyəçi, dostluq, qarşılıqlı yoldaşlıq köməyi kimi keyfiyyətlər bədən tərbiyəsi dərslərinin səmərəli təşkilinə kömək edir. Məsələn, tez-tez olur ki, oyunlardan, yaxud estafetdən sonra yalnız nəticə elan edilir. Əgər hər bir komandada davranış qaydaları, qarşılıqlı münasibətlər təhlil edilərsə, dərslərin tərbiyəvi əhəmiyyəti xeyli artmış olar.

Şəxsiyyətin formalaşmasında məktəbin keçirdiyi kütləvi idman tədbirlərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan idman yarışları xüsusi rol oynayır. Onlardan kütləvi idmanda və mənəvi vəzifələrinin həllində istifadə olunur. Əgər yarışlar nəzərdə tutulmuş tədbirlərin ənənəvililiyi baxımından nə qədər əhəmiyyətlidirsə, tərbiyəvi cəhətdən bir o qədər əvəzedilməzdir. Yarış iştirakçıları yalnız öz çıxışları haqqında deyil, həm də kollektivlərinin sağlamlığı haqqında da düşünməlidirlər.

Bədən tərbiyəsi dərslərində yaranan xoş əhval - ruhiyyənin qanunauyğunluqlarını bilmək, bədən tərbiyəsi məşğələlərinə şüurlu münasibətin formalaşmasına kömək edir, fəallığı artır, hərəkətlərlə bağlılıq üçün güclü tələbatlar yaradır.

Bədən tərbiyəsi dərslərində uşaqların əhvalına təsir edən bir neçə subyektiv və obyektiv amillər mövcuddur [3].

Obyektiv amillər: məşğələlərin məzmunu və keçirildiyi şərait, rüblərdə (yaxud dərs ili boyu) qazanılan nəticələr, sinfin ümumi fiziki

hazırlığı, müəllimlərin pedaqoji ustalığı və onların şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətləri.

Subyektiv amillər: sinifdə şagirdlərin bədən tərbiyəsi məşğələləri ilə bağlı ümumi vəzifələri, hərəkəti tapşırıqlara münasibət, ünsiyyətlərin dərəcəsi və qarşılıqlı təmas yaratmaq bacarığı. Şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətləri və sinir sisteminin xüsusiyyətləri.

Qeyd olunan amillər yaş xüsusiyyətləri və əldə edilən nəticələrin qeyri-sabitliyi ilə əlaqədar olaraq dəyişə bilər. Tədris qruplarında müəllimə olan münasibət, idman bölmələrində isə məşğələlərin keçirildiyi şərait bu işdə az rol oynamır.

Müəllim şəxsiyyətini səciyyələndirən amillər içərisində rəhbərlik etmək üslubu və şəxsi keyfiyyətləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Təbiidir ki, rəhbərliyin demokratik üslubu daha geniş miqyas almalıdır. Eyni zamanda, şəxsi keyfiyyətlərdən peşəyə aid biliklər, cəldilik və şagirdlərə olan münasibətin obyektivliyi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Bədən tərbiyəsi dərslərinə olan münasibətə şagirdlərin konkret əhvali-ruhiyyələri də öz təsirini göstərir. Keçirilən hissələr müsbət və güclü olarsa, şagirdlərin işgüzarlığı və həvəsləri də bir o qədər yüksək olar. Beləliklə, bədən tərbiyəsi dərslərində yaranan xoş əhvaliruhiyyə təlim prosesinin səmərəliliyinə, şagirdlərin fəallığına müsbət təsir edir, onların təlimi və tərbiyəsi sahəsindəki nailiyyətlərini artırır.

Məlum olduğu kimi, bədən tərbiyəsinin tədris proqramlarına müvafiq olaraq məktəblilərə hər gün icra üçün evə xüsusi tapşırıqlar verilir. Həmin tapşırıqların yerinə yetirilməsi, şagirdlərin özünütərbiyə prosesi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə onlarda təşəbbüskarlıq, müstəqillik, yaradıcı fəallıq göstərmək, öz davranışlarını tənzim etməyi bacarmaq və onu daha da təkmilləşdirmək üçün müntəzəm kömək göstərməlidir.

Məktəblilərin özünütərbiyəsinin təşkili məqsədilə bir sıra şərtlərin nəzərə alınması tələb olunur.

Özünütərbiyənin səmərəliliyi üçün onun təşkili mərhələlərinə ciddi əməl edilməlidir [2].

1-ci mərhələ. Bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaqda maneəyə çevrilən mənəvi, iradi və fiziki qüsurların aşkar edilməsində, eləcə də

düzgün qiymətləndirilməsində şagirdlərə kömək etmək, özünütərbiyə fikri ilə yaşamaq və onun perspektivi haqqında düşünmək; təsiredici motivlərin fəallığını təmin etmək; özünün müstəqilliyini qorumaq, cəsarətli olmaq, kollektivin hörmətini qazanmaq, məktəb, rayon, şəhər üzrə keçirilən yarışlarda qələbə uğrunda mübarizə aparmaq; bədən tərbiyəsi dərslərinə olan maraq və motivlərin mahiyyətini qabaqcadan müəyyənləşdirmək.

2-ci mərhələ. Şagirdlərin özünütərbiyəsi üçün əməli fəaliyyətin təşkil edilməsi. Bu mərhələnin həyata keçirilməsində aşağıdakı vasitələrdən istifadə edilə bilər: özünə-öhdəliyin yazılı şəkildə tərtib edilməsi, könüllü olaraq tapşırıqlar verməsi; müəyyən vaxt müddətində davranışlarına, hərəkətlərinə retrospektiv (keçmiş təcrübəyə əsaslanmaqla red.) baxışların nəticəsi olaraq öz-özünə şifahi hesabatlar vermək.

Bununla, götürülmüş öhdəlik üçün məsuliyyət artır. Ümumiyyətlə, hesabat vermək səriştəsi möhkəmlənir və təcrübə mübadiləsi üçün zəmin yaranır. Fərdi öhdəliklərin müddətinin qurtarması ilə əlaqədar olaraq, yazılı şəkildə şəxsi təhlil aparılır. Bu yolla nailiyyət və məğlubiyyətlərin səbəbləri aşkar edilir. Şüurluluq və özünüdərkin inkişafına şərait yaranır; daxili tənzimləmənin təmin olunması üçün özünənəzarət məqsədilə gündəlik aparılır; özünəqiymət verməklə kənardan özünətanqidi baxmağı öyrənir, hərəkətlərinə obyektiv meyarlarla yanaşmağa adət edir, şişirdilmiş, yaxud azaldılmış qiymətlərin verilməsi istisna edilir və nəticə etibarlı ilə özünün özünə olan tələbkarlığı əsaslı surətdə yüksəlir.

3-cü mərhələ. Hər bir adam öz üzərində müntəzəm olaraq işləməklə təkmilləşmək tələbatını formalaşdırır ki, bu da xarici nəzarətin zəruriliyini aradan qaldırır.

Məktəb həyatı elə bir mürəkkəb orqanizmdir ki, burada daim qarşılıqlı əlaqə şəraitində cərəyan edənq hadisələr və ünsiyyətlərin qanuni nəticəsi kimi sosial-psixoloji səpgilər meydana gəlir. Onların vaxtaşırı dəyişməsi hər bir sinfin, bütövlükdə pedaqoji kollektivin, o cümlədən bədən tərbiyəsi müəlliminin işi ilə əlaqədardır. Uşaq kollektivinin idarə olunmasında qeyd olunan aşağıdakı ictimai-

psixoloji vəziyyətlərin xüsusi əhəmiyyəti vardır [3]:

- qarşılıqlı tələbat və qiymətləndirmə;
- özünü təsdiq etmə;
- rəqabət və yarış məqamları;
- qarşılıqlı anlaşmalar;
- heysiyyət və hissiyyatlılıq;
- təlqin və təqlid;
- kollektiv ənənələr və kollektiv əhvali-ruhiyyə.

Qarşılıqlı tələblər və qiymətləndirmə həyat tərzimizə müvafiq olan əxlaq normalarının məcmusu kimi insan mənəviyyəti tələblərinə əsaslanır. Lakin onları hər bir kollektivdə, o cümlədən hər bir sinfdə müəyyən qaydalar əsasında konkretləşdirilir. Bu tələblərin xüsusiyyətləri şagirdlərin yaşından və kollektivin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq həyata keçirilir.

Hər bir kollektivdə şəxsiyyətin özünütədiqi onun öz imkanlarını, ləyaqətini, eləcə də nöqsanlarını qiymətləndirmək bacarığına əsaslanmalıdır. Özünəqiymət isə o zaman adekvat ola bilər ki, bu, insanın fiziki və psixi keyfiyyətlərinin real təzahür formalarına uyğun gəlsin. Fərdi keyfiyyətlər düzgün qiymətləndirilmədikdə, mexaniki yolla şişirtmələr olduqda, yaxud keçirildikdə qeyri-adekvatlıq yaranır. Məktəblilərin özünəqiyməti tez-tez obyektivlikdən uzaq olur.

Bədən tərbiyəsi dərslərində psixoloji rəqabətin yaradılması, eləcə də məktəbdaxili yarışların təşkili hərəki fəallıq üçün geniş meydan açır. Eyni zamanda, məşğələlərin səmərəliliyini artırmaq üçün yaxşı stimül hesab olunur. Bədən tərbiyəsi dərslərində yarış meto- dundan da geniş istifadə olunur. "Kim bərk qa- çar", "Kim uzağa tullanar", "Kim topu dəqiq atar" və s. belə hallarda məktəblilər nəyə qadir olduqlarını göstərmək üçün dərin həyəcan keçirir, başqalarından fərqlənməyə çalışır, daxili maneələri dəf etməklə inamsızlığı aradan qaldırırlar. Onlar öz-özlərinə pıçıldayırlar – "Mənim başqalarından nəyim əskikdir?". Bu sual bədən tərbiyəsi məşğələləri üçün nəinki ictimai-psixoloji baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, eyni zamanda uşaqların müxtəlif motivlərə yiyələnməsi də sürətlənir.

Məktəblərin birində müəllim uşaqları güləşmə üzrə şəhər birinciliyinə hazırlayırdı. IX sinif şagirdi də ona kömək edirdi, həm də onun özü yaxşı güləşçi idi. Müəllimin tapşırıqlarını ləyaqətlə yerinə yetirirdi. Belə oldu ki, müəllim yarışqabağı qəflətən xəstələndi. Həmin şagirdi onun yerinə məsul şəxs kimi təyin etdilər, hərçənd onun bu sahədə heç bir təcrübəsi yox idi. Sonralar nəql edirlər ki, həmin şagird yarışla əlaqədar olan bütün məsələləri öz üzərinə necə götürür və həll edirdi. Beləliklə, gözlənilməz tərzdə həmin şagirdin liderlik qabiliyyəti özünü büruzə verdi.

Bədən tərbiyəsinin ictimai-psixoloji səp-kisi qarşılıqlı anlaşmada xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu vəziyyət özünü iki planda büruzə verir [5]:

- a) müəllimlə şagird arasındakı qarşılıqlı anlaşma;
- b) xüsusi tapşırıqların icrasında, kollektiv oyunlarda, estafetlərdə şagirdlərin öz aralarında olan qarşılıqlı anlaşması.

Birinci halda müvəffəqiyyət, müəllimdən, onun hər bir şagird, hər bir sinif haqqında dərin məlumatla malik olmasından, tədris proqramının daha yaxşı mənimsənilməsi üçün göstərdiyi səydən asılıdır.

İkinci halda da müvəffəqiyyət yenə də müəllimdən, onun dərstdəki fəaliyyətindən asılıdır. Üzvləri arasında xoş münasibətlər olan kollektivlərdə hər hansı bir fəaliyyətin icrasında (xüsusilə hərəkət tapşırıqlarının mənimsənilməsində) qarşılıqlı anlaşmalar tez bərqərar olur.

Başqalarının arzu və istəklərinə şərik olmaq, bir-birini yaxından hiss etmək qarşılıqlı anlaşma ilə əlaqədar olmaqla kollektivdə sağlam ictimai-psixoloji iqlimin yaranması üçün zəmindir. Məktəblilər, xüsusilə yeniyetmələr tez-tez dəqiqlik tələb edən, əlaqələri möhkəmləndirən məsələləri yerinə yetirməkdən boyun qaçırlar. Ona görə ki, güya yoldaşlarının güləş hədəfi olmaqdan çəkinirlər.

Görkəmli pedaqoqlar kollektivin ənənələrini ictimai yapışqan adlandırmışlar ki, bunun da vasitəsilə insanlar vahid tərzdə birləşirlər. Hər bir sinif kollektivinin öz ənənəsi vardır. Ola bilsin ki, bu ənənələr hələ tam formalaşmamış olsun. Lakin bədən tərbiyəsi dərslərində

belə ənənələr özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə formalaşmalı, müəllimin ciddi səyi ilə ilbəl inkişaf edib möhkəmlənməlidir. Bu ənənələr sinfin dərslə hazır olduğu haqqında növbətinin verdiyi raport, həmin dərslin qarşısında duran vəzifələrin müəyyən edilməsi, dərslə azad olan şagirdlərin nisbətən yüngül olan hərəkətləri yerinə yetirmələri, dərslə qurtardıqdan sonra idman alətlərinin növbətçi şagird tərəfindən hazırlanması və s.

Şagirdlərin fiziki tərbiyə prosesinin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə məktəb şagirdlərinin ata-anaları ilə üç formada əlaqə saxlayır: fərdi, qrup halında və kollektiv əlaqə.

Fərdi əlaqə formalarına müəllimin ayrı-ayrı evlərə gedib bu və ya digər şagirdin fiziki tərbiyəsi ilə əlaqədar onun valideynləri ilə söhbət etməsi; ata-anaları məktəbə dəvət edib burada söhbət aparması, valideynlər üçün məsləhət saatları müəyyənləşdirməsi aiddir.

Qrup halında əlaqə formalarına atalar konfransını, şagirdlərin fiziki tərbiyəsi ilə bağlı valideynlərin məktəbdə bədən tərbiyəsi dərslərində fiziki hərəkətləri yerinə yetirməsini, sinif rəhbərinin bir qrup şagirdin ata-anası ilə görüşüb söhbət etməsini nümunə göstərmək mümkündür.

Valideyn yığıncaqları, valideyn konfransları, valideyn həftəsi, pedaqoji biliklər universitetinin (fakültəsinin, lektoriyasının) məşğələləri, paralel siniflərdə təhsil alan şagirdlərin valideynlərinin yığıncağı, ata-analar üçün pedaqoji mövzuda filmlərin nümayiş etdirilməsi, tematik axşamların keçirilməsi və s. məktəbin ailə ilə kollektiv əlaqə formalarındandır.

Məktəbin ailə ilə apardığı əlbir işin səmərəli olması üçün bir sıra tələblər gözlənilməlidir. Buraya daxildir [4]:

- a) müəllimin ata-ana ilə söhbəti uşağın yanında olmamalıdır;
- b) müəllim, sinif rəhbəri valideynlə söhbətində pedaqoji etikanı, mərifəti gözləməli, səsinə qaldırmamalıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Yuxarı sinif şagirdlərinin bədən tərbiyəsi dərslərində şəxsiyyətin formalaşdırılması yollarının müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Qarşıya qoyulan məqsədi həyata keçirməklə yuxarı sinif şagirdlərinin bədən tərbiyəsi dərslərində şəxsiyyətin formalaşdırılması yollarının müəyyən edilməsinin elmi quruluşu və bütövlükdə elmi sistemi aydınlaşdırılır.

Tədqiqat prosesindən belə **nəticəyə** gəlmək olar ki, yuxarı sinif şagirdlərinin bədən tərbiyəsi dərslərində şəxsiyyətin formalaşdırılması yolları tədqiq olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. **Allahverdiyev B.** *Məktəb islahatı və fiziki tərbiyə problemləri.* Məktəbdə bədən tərbiyəsi jurnalı. 1989, № 4, səh.13-15.
2. **Əlizadə Ə.Ə.** *Yeni pedaqoji təfəkkür.* Bakı, 2001.
5. **Quliyev D.Q.** *Yuxarı sinif şagirdlərinin bədən tərbiyəsi və idmana marağın tərbiyə edilməsi* (1994).
6. **Quliyev D.Q.** *Şagirdlərin fiziki tərbiyəsində məktəb, ailə və ictimaiyyətin əlbir işi.* «Kommunist» nəşriyyatı. Bakı, 1990. səh.13-19.
7. **Quliyev B.S., Acalov E.F., Nəsrullayev M.Ə.** *Ümumtəhçil məktəblərində bədən tərbiyəsi tədrisinin təkmilləşdirilməsi yolları.* Bakı, Maarif, 1982, 71 səh.
8. **Соколов В.А.** *Влияние различных методов и форм пропаганды на формирование мотивов занятий физическими упражнениями лиц разных возрастных категорий.* Материалы Междунар. Совещания - конф. по проблеме «Физ. культура в режиме труда и отдыха». с.310-312, Киев, 1971.
9. **Стакионене В.П.** *Некоторые нравственные аспекты физического воспитания молодежи.* «теория и практика физ. культуры», № 4, с.34-36, 1972.
10. **Шаров Ю.В.** *Типы современных старшеклассников.* В кн.: Молодежь и образование. с. 57-70, М., «Молодая гвардия», 1972.
11. **Травкина Р.Н.** *Спортивное мастерство и успеваемость в школе.* Материалы итоговой науч. сессии ин-та за 1968 г. с. 17-18 М.,1970.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

доц. С.К. Садыгов

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
Кафедра Массово-оздоровительных видов спорта
sadig.sadigov@sport.edu.az

Аннотация: В статье описывается физическое воспитание и формирование личности подрастающего поколения, формирование отношения школьников к урокам физического воспитания, физическое воспитание старшеклассников и развитие интереса к спорту, освоение учебных программ по различным видам спорта, особенности организации уроков, индивидуальные и возрастные особенности, общие требования к занятиям, выполнение мероприятий, направленных на выявление волевых качеств, объективные и субъективные трудности в процессе воспитания волевых качеств, общие обязанности учащихся в классе, связанные с занятиями физического вос-

питания, двигательные задачи, выявление моральных, волевых и физических недостатков, препятствующих физическому воспитанию.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, формирование личности, социальная среда, экономическая ситуация, национальные особенности, семейное воспитание, образование, школа, ПТУ, волевая деятельность, гимнастика, лёгкая атлетика, спортивные игры, физические качества, объективные факторы, субъективные факторы, учитель, классный руководитель, родитель.

**WAYS OF FORMING THE PERSONALITY OF STUDENTS IN THE
LESSONS OF PHYSICAL EDUCATION****ass. prof. S.K. Sadigov**

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
Department of Mass recreation sports
sadig.sadigov@sport.edu.az

Annotation: The article describes physical education and personality formation of the younger generation, formation of the attitude of schoolchildren to physical education lessons, physical education of high school students and the development of interest in sports, mastering training programs in various sports, features of the organization of lessons, individual and age characteristics to the general requirements of the lessons, implementation of activities aimed at identifying volitional qualities, objective and subjective difficulties in the process of educating volitional qualities, general responsibilities of students in the clas-

sroom related to physical education classes, movement tasks, identification of moral, volitional and physical deficiencies preventing physical education.

Key words: *physical education, sports, personality formation, social environment, economic situation, national features, family education, education, school, vocational school, volitional activity, gymnastics, athletics, sports games, physical qualities, objective factors, subjective factors, teacher, class teacher, parent.*